

म. ग्रं. सं. ठाणें

विषय

लेखक ज्येठक नारायण

सन

१९२३.

जोडबोले

संग्रहालय क्रमांक

पुस्तकाचें नांव शुद्धलेश्वर विचार

२४

39

शुद्धलेश्वर विचार.

(भा. व्या.)

शुद्धलेखनविचार.

त्र्यंबक नारायण गोडबोले,

असिस्टंट मास्तर, कल्याण

स्कूल नंबर १.

किंमत दीड आणा

Vijay K. Lakshman Kale

HINTS ON DICTATION

VILKALE
FOR THE USE OF

3rd, 4th, 5th & 6th Standard.

COMPILED BY

TRIMBAK NARAYEN GODBOLE,
Assistant Master Kalyan.

Printed at the "Dnyan Prakash" Press, Poona.

1893.

Price One Anna and a Half.

शुद्धलेखनविचार.

मराठी ३ री चौथी, पांचवी आणि सहावी ह्या
इयत्तांतील विद्यार्थ्यांच्या उपयोगाकरितां.

त्र्यंबक नारायण गोडबोले,
असिस्टंट मास्तर, कल्याण स्कूल नंबर १

ह्यांनीं केले तें

पुणें येथें

“ ज्ञानप्रकाश ” छापखान्यांत छापिलें.

इ० सन १८९२.

किंमत दीड आणा.

(ह्या पुस्तकासंबंधीं सर्व हक्क मालकांनीं आप-
णाकडे ठेविले आहेत.)

प्रस्तावना.

आजपर्यंत शुद्धलेखनासंबंधी नियमांची पुस्तके बरीच झाली, परंतु त्यांत एकही चांगले उपयुक्त असल्यामुळे त्यांपासून विद्यार्थ्यांस व्हावा तसा फायदा होत नाही. किती-एक शिक्षक व्यापक नियमांची टांचणे करून देतात. सारांश, उपयुक्त माहितीने भरलेले असे शुद्धलेखनासंबंधी पुस्तक होणे अत्यावश्यक आहे, असे स्वानुभवावरून मला दिसून आले, शिवाय माझ्या कितीएक विद्वान् मित्रांनीही ह्यासंबंधी सूचना केल्या. सबब हा लहानसा ग्रंथ करण्याचे माझ्या मनांत आले, आणि तो करवेल तितका उपयुक्त करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

लेखनांत मुख्य अंग शुद्ध लिहिणे, आणि टापटीप, व्यवस्था, हीं उपांगे आहेत; परंतु हीं दोन्ही असल्यावांचून उपयोग नाही, सबब ह्या दोहोंसंबंधी विचार केला आहे. आरंभी लेखनसंबंधी सूचना दिल्या आहेत; त्यांचा बाळबोध आणि मोडी ह्या दोहोंतही उपयोग केल्यास हरकत नाही.

मुलांस व शिक्षकांस कांहीं शंका आल्यास त्या, अथवा नवीन कांहीं सूचना करावयाच्या असल्यास त्या, आ-

(२)

म्हास कळविल्यास त्यांच्या सत्यासत्यतेचा विचार केला जाईल, इतकेंच नाही तर त्याप्रमाणें सुधारणा पुढील आवृत्तीत अवश्य करण्यांत येईल.

कल्याण, ता० १ }
फेब्रुवारी १८९३. }

टी. एन. गोडबोले,
ग्रंथकर्ता.

असेल अगर नवीन कांहीं सामील करावयाचें असेल, तें
 अशी खूण करून ओळीच्या वर लिहावें, आणि जें
 लिहिलें असेल, त्याच्या दोहों बाजूस “ ” अशी खूण
 करावी.

८. लिहिण्यास आरंभ करावयाचा तेव्हां पहिली ओ-
 ळ इतर ओळीपेक्षां जास्त जागा टाकून लिहावी.

९. संक्षेपानें लिहावयाचें तें नीट जपून लिहावें म्हण-
 जे सामासिक शब्द नसतां शब्दाचें पहिलेंच अक्षर
 लिहून त्याच्या पुढें ० असें पोकळ पूज्य द्यावें. आणि
 सामासिक शब्द असल्यास त्यांत जितके शब्द असतील,
 तितक्यांच्या आद्याक्षरांपुढें सदरहू खूण करावी. जसें—
 वि० ना०, (विशेषनाम), सा० ना०; क्रि० वि० अ०
 (क्रियाविशेष अव्यय).

१०. लिहातांना हातास शार्ई न लागण्याबद्दल, व ती
 झाडून फुकट न घालविण्याबद्दल, खबरदारी ठेवावी.
 पाठीवर लिहिण्याचे अगोदर अथवा नंतर ती पुसण्याक-
 रितां म्हणून कितीएक मुलें थुंकतात. परंतु हे अश्याध्य
 होय.

शुद्धलेखनविचार.

मराठी लिहितांना विशेषतः चार गोष्टांकडे लक्ष्य द्यावे लागते.

१ ली-अनुस्वार केव्हां द्यावा, आणि केव्हां देऊ नये ह्याविषयी.

२ री-ह्रस्वदीर्घांविषयी.

३ री-परभाषेतील शब्दांविषयी.

४ थी-विरामचिन्हे, कंस, अवतरण, प्रश्नचिन्हे इत्यादिकांविषयी.

प्रकरण १ लें.

अनुस्वारांविषयी.

१. तृतीया विभक्तीचे प्रत्यय नें, एं, शीं, आं, इं इ० सानुस्वार आहेत, म्हणून ह्या प्रत्ययांनी युक्त शब्दांच्या अंत्याक्षरांवर अनुस्वार द्यावा. जैसे:-त्यानें, घराशीं, रघुरायें, हस्तें, डोळां इ०.

(अ) नीं, हीं, इं, शीं इ० हे तृतीया-अनेकवचनी प्रत्यय आहेत, ह्यांनी युक्त शब्दांच्या *अंत्य व उपांत्य अशा दोन्ही अक्षरांवर अनुस्वार द्यावा. जैसे:-हातांनीं, बाणांनीं, मनुष्यांशीं इ०.

* अंत्य=शेवटील उपांत्य=अंत्याच्या अली तडील.

२. सप्तमीचे प्रत्यय त, ई, आं इ० आहेत, पैकीं त, हा प्रत्यय लागला असतां उपांत्य आणि इतर लागले असतां अंत्याक्षरावर अनुस्वार द्यावा. जसें:—घरांत, रस्त्यांत, वरीं, दारीं, मार्गीं, पायां इ०.

३. षष्ठी-विभक्तीच्या प्रत्ययांपैकीं चे, ज्ञे, ले ह्या प्रत्ययांवर पुढील शब्द नपुंसकलिंगी असल्यास, अनुस्वार द्यावा. जसें:—त्याचें बूक, आपलें घर, माझें पागोटें इ०.

(अ) ह्या व इतर सर्व विभक्तींच्या अनेकवचनीं उपांत्याक्षरांवर अनुस्वार द्यावा. जसें:—त्यांचें घर, त्यांचीं बुकें, दोन मनुष्यांस, सर्व गांवांहून, त्यांतें इ०.

४. ईकारांत, ऊकारांत, एंकारांत, नपुंसकलिंगी नामांच्या अंत्याक्षरांवर अनुस्वार द्यावा. जसें:—दहीं, लोणीं, पांखरूं, घोडें, बकरें इ०.

५. ' णें, प्रत्ययांत क्रियावाचक धातुसाधित नामांच्या अंत्याक्षरांवर अनुस्वार द्यावा. जसें:—करणें, मारणें, लिहिणें, खेळणें, वाचणें इ०.

६. आकारांत विशेषणाचें विशेष्य जर नपुंसकलिंगी असेल, तर उभयवचनीं त्यांच्या अंत्याक्षरांवर अनुस्वार द्यावा. जसें:—चांगलें पान, चांगलीं पानें, पांढरें फूल, पांढरीं फुलें, हिरवें पागोटें, हिरवीं पागोटीं, इ०.

७. ओकारांत व एकारांत संख्याविशेषणांच्या अंत्याक्षरांवर अनुस्वार द्यावा. जसें:—हजारों, लाखों, शेंकडों, दोनशें, सतराशें, पंधराशें इ०.

८. शंभरदां, एकदां, दहादां, शतदां, एरवां, परवां, तेरवां, उद्यां इ० शब्दांच्या अंत्याक्षरांवर अनुस्वार द्यावा.

९. ' ता किंवा तांना प्रत्ययांत वर्तमानकालवाचक धातुसाधित अव्ययांच्या ' ता ' प्रत्ययांत असल्यास, अंत्य आणि ' तांना ' प्रत्ययांत असल्यास, उपांत्याक्षरावर अनुस्वार द्यावा. जसे:-करितां, देतां, घेतां, पहातां, नेतां, करितांना, जातांना, येतांना, पहातांना इ०.

१०. ' नौ ' हा संबोधन अनेकवचनी प्रत्यय आहे, सबब हा लागल्यानें अंत्य व उपांत्य अक्षरांवर अनुस्वार येतो. जसे:-मुलांनौ असें करूं नये, महेश बांधवांनौ, उदोगावांचून राहूं नका इ०.

११. अकारांत नपुंसकलिंगी शब्दांच्या अंत्याक्षरांवर अनेकवचनी अनुस्वार द्यावा. जसे:-घरें, दारें, फुलें, मुळें, बोंडें, तोंडें, खोडें, बुकें, औषधें इ०.

(अ) उकारांत नपुंसकलिंगी शब्दांच्या अंत्याक्षरांवर उभयवचनी अनुस्वार द्यावा. जसे:-गुरूं-गुरें, वासूं-वासरें, पांखरूं-पांखरें, पारडूं-पारडें, करडूं-करडें, कोंकूं-कोंकरें, शिंगरूं-शिंगरें, इ०.

(ब) एकारांत नपुंसकलिंगी शब्दांच्या अंत्याक्षरांवर उभयवचनी अनुस्वार द्यावा. जसे:-पागोटें पागोटें, भांडें-भांडें, तळें-तळें, जाळें-जाळें, तोंडलें-तोंडलीं, पोंवळें-पोंवळीं, इ०.

१२. कर्मणिप्रयोगांत नपुंसकलिंगी कर्म असतां क्रियापदाच्या अंत्याक्षरांवर अनुस्वार द्यावा. जसे:-त्यानें काम केलें, त्यांनीं बुकें वाचलीं, इ०.

(अ) कर्तरिप्रयोगांत नपुंसकलिंगी तृतीयपुरुषी एकवचनी कर्ता असतां वर्तमानकाळीं, व उभयवचनी भूतकाळीं क्रियापदाच्या अंत्याक्षरांवर अनुस्वार द्यावा.

जसेः-मूल चालते, मुलें चाललीं, घोडे धांवते, घोडीं पळालीं इ०.

(ब) अकर्मक व सकर्मक भावे प्रयोग असतां क्रियापदाच्या अंत्याक्षरावर अनुस्वार द्यावा. जसेः-त्याने त्यास मारिलें, तूं आज मुंबईस जावें, विद्यार्थ्यांनी आपल्या शिक्षकास पूज्य मानावें, शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांस सन्मार्गास लावावें, इ०.

१३. प्रथमपुरुषी कर्ता असतां वर्तमान व भूतकाली उभयवचनी आणि भविष्यकाली अनेकवचनी क्रियापदाच्या अंत्याक्षरावर अनुस्वार द्यावा. जसेः-मी आहे, मी करितों-जातों, आम्ही लिहितों, आम्ही पोहोचलों, मी गेलों आम्ही निघालों, आम्ही करूं-जाऊं, नेऊं, देऊं, लिहूं, राहूं, वाचूं इ०.

(अ) द्वितीयपुरुषी अनेकवचनी क्रियापदाच्या अंत्याक्षरावर अनुस्वार द्यावा. जसेः-तुम्ही काम करितां, तुम्ही कोठे जातां इ०.

(ब) सांजावते-लें, फावते-लें, कळमळते-लें, वाटते-लें, गरवरते-लें, इ० भावकर्तृक क्रियापदांच्या अंत्याक्षरांवर अनुस्वार द्यावा.

१४. जेव्हां, तेव्हां, केव्हां, जों, तों इ. क्रियाविशेषण अव्ययांच्या अंत्याक्षरावर आणि जंव, तंव इ. शब्दांच्या आद्याक्षरावर अनुस्वार द्यावा.

१५. गांव, धांव, नांव, आंख, कांच, कांटा, कांप, कांव, मांस, गांठ, टांस, घांस, वैटाळें, आंचल, गांठोडे, दोंपर, कोंपर, कोंवळा, कोंवट, सोंवळें, ढोंग, सोंग,

रांग, मांग, भांग, घेदा, रंधा इ. शब्दांच्या आद्याक्षरांवर अनुस्वार नेहमी द्यावा.

१६. मी व तू ह्या सर्वनामांच्या तृतीयेचीं रूपें मीं, म्यां, तूं, त्वां, आम्हीं, तुम्हीं, अशीं आहेत, सबब अशा प्रसंगी त्यांच्या अंत्याक्षरांवर अनुस्वार द्यावा.

१७. खालीं, पुढें, मागे, मध्ये, साठीं, कारणें, मुळें, पार्शीं, पावेतो, विषयीं, ठायीं, संबंधीं, प्रमाणें, ऐवजीं, करवीं, पूर्वीं, सभोवतीं, भीतरीं, पैकीं, मार्जीं, पेक्षां, सुद्धां, सर्वे, सुमारे इ. शब्दयोगीअव्ययांच्या आणि तेथें, येथें, कोठें, जेथें इ. स्थलवाचक क्रियाविशेषणांच्या अंत्याक्षरांवर अनुस्वार द्यावा.

(अ) धरधरां, चरचरां, फरफरां, भरभरां, सरसरां, कडकडां, मटमटां, घटघटां, तटतटां, भडभडां, फडफडां, करकरां, इ. शब्दांच्या अंत्याक्षरांवर अनुस्वार द्यावा.

१८. हिंमत व किंमत, हे अरबी भाषेतील शब्द आहेत, सबब असेच लिहिणें उक्त आहे, परंतु विभक्तिप्रत्यय लागल्यानें, किंवा त्यांचें अनेक-वचन झाल्यानें मराठींत आद्याक्षरांवर अनुस्वार न देण्याची रूढि आहे. जसे:—ह्या सर्व बुकांच्या किमती काय? किमतीस, हिंमतीचा इ०.

१९. करूं, देऊं, पाहूं, जाऊं, लिहूं, सांगूं, मागूं, वाचूं, फिरूं, नेऊं, देऊं, झुगाहूं, घेऊं, विसरूं, इ. धातुसाधित अव्ययांच्या अंत्याक्षरांवर अनुस्वार द्यावा.

(अ) ' लागू ' ह्यास जर नये ह्या क्रियापदाचें सहाय असलें तर त्याच्या अंत्यावर अनुस्वार द्यावा, इतर

प्रसंगी देऊं नये. जसे:—मला दोष लागूं नये, तें औषध लागू पडलें इ०.

(व) 'उपयोगी' ह्या शब्दापुढे पड धातु आल्यास अंत्याक्षरावर अनुस्वार द्यावा. जसे:—हा उपयोगी पडतो, पडला, असें करणें उपयोगी नाहीं.

(क) 'नाहीं' ह्यांतील इकार दीर्घ व त्यावर अनुस्वार नेहमी द्यावा. किंवा, परंतु, ह्यांतील आद्य व उपांत्याक्षरांवर अनुस्वार द्यावा, आणि 'काहीं' ह्यांतील दोन्ही अक्षरांवर अनुस्वार द्यावा.

२०. ज्या ज्या शब्दांस आंतील, आंतून, हीं अव्यये लागतील त्यांच्या त्यांच्या अंत्याक्षरांवर अनुस्वार द्यावा. जसे:—घरांतील, गांवांतून, हिंदुस्थानांतील, इंग्लंडांतून इ.

प्रकरण २ रें.

ऱ्हस्वदीर्घाविषयीं.

१. संस्कृतांतील ऱ्हस्व इकारांत शब्द जे मराठींत आले आहेत ते:—पति, मति, विकृति, जाति, प्रकृति, स्थिति, रीति, उपपत्ति, प्रतीति, प्रभूति, प्रमिति, तियि, नियति, ध्वनि, परमावधि, रश्मि, समाप्ति, बुद्धि, वृद्धि, फलश्रुति, पयोधि, उदाधि, समाधि, शुद्धि, सृष्टि इ० शब्दांस मराठी विभक्तिप्रत्यय लागल्यानें त्यांचे अंत्यइकार दीर्घ होतात. जसे:—पतीची, प्रकृतीस, जातींत, रीतीचा, उपपत्तींत, प्रमितीस, तिथीला इ०.

२. पालवी, पावती, पिढी, पेढी, पेटी, खिडकी, विडी, बुडी, बांधणी, सद्दी, मुळी, क्षोणी, सदी, सुरी, सुस्ती,

खोबती, सचोटी इ० शब्दांतील बहुतेक मराठी असून, विभक्तिप्रत्ययानें त्यांच्या रूपांत मुळीच बदल होत नाही, परंतु अनेकवचनीं कितीएकांचें सामान्यरूप याकारांत होतें. जसें:—पावत्या, मुळ्या, खिडक्या, पेट्यांस, खिडक्यांत इ०.

(अ) प्राणी, वाणी, माळी, तांबोळी, गवळी, भुसारी, कोळी, वारली, काथोर्डी, पुजारी, पुढारी इत्यादीकांस विभक्तिप्रत्यय लागले असतां उभयवचनीं सामान्यरूप याकारांत होतें. जसें:—प्राण्यास, वाण्यांचा, पुजाऱ्याला इ०.

३. ँहस्त्रउकारांत—वस्तु, परमाणु, साधु, सानु, तनु, मनु, अणु, लघु, तंतु, रेणु, बिंदु, इंदु, सुधांशु, चंडांशु, सिंधु, वायु, पशु, धेनु, धनु, कल्पतरु, ऋतु, बाहु, शत्रु, अंबु, इक्षु, हेतु, चक्षु, अध्वर्यु, पलांडु, पांडु (पांढरा) इ०. शब्दांस विभक्तिप्रत्यय लागल्यानें अंत्यउकार दीर्घ होतो. जसें:—वस्तूस, परमाणूचा, साधूनें, तनुशीं इ०.

४. दीर्घउकारांत—

परभाषेंतील—बाजू, तराजू, अफू, अबरू, जादू इ.
मराठी—खडू, गेरू, कौलू, शाडू, साडू, गोराडू, दारू, सुकाणू, तंबू, बरू, वारू, गेरू, वाळू, वेळू, तडू, मेरू, पैलू इ०. शब्दांस विकार होत नाही. (अंत्यउकार दीर्घ असतो.) जसें:—दारूचा, गेरूंत, खडूस इ०.

५. वीठ, मीठ, पीठ, जीभ, खीळ, तीळ, नीळ, टीप, चीट, इ० शब्दांचें अनेकवचन झाल्यानें अगर

विभक्तिप्रत्यय लागल्याने उपांत्य ईकार ऱ्हस्व होतात. जसे:—विटांचा, मिठानें, पिठांत, खिळा, जिभा, चिटें इ.

(अ) कार्वाळ, माळीण, तेलीण, परभीण, वाघीण, जमीन, गरीब इ०. शब्दांस विभक्तिप्रत्यय लागल्याने अगर ह्यांचे अनेकवचन झाल्याने उपांत्य ईकार ऱ्हस्व होतात. जसे:—जमिनी, काविळीस, गरिबाची इ०.

६. ती, जी, ही, ह्या सर्वनामांस द्वितीया, पंचमी, आशि सप्तमी, ह्या विभक्तींचे प्रत्यय लागले असतां त्यांतील ईकार दीर्घ राहतात. परंतु इतर विभक्तिप्रत्ययांने तो ईकार ऱ्हस्व होतो. जसे—तीहून, तीस, हींत, जिला, तिचा, हिनें इत्यादि.

७. मूळ, भूक, दूध, तूप, धूप, फूल, मूल, रूप, सूप, कूप, सूळ, रूळ, इत्यादि शब्दांस विभक्तिप्रत्यय लागल्याने अथवा त्यांचे अनेकवचन झाल्याने आद्य उकार ऱ्हस्व होतो. जसे—मुळ्या, तुपाचा, दुधांत, फुलाला इत्यादि.

(अ) कारकून, करमणूक, वागणूक, वारूळ, जाचणूक, इ० शब्दांस विभक्तिप्रत्यय लागला अगर ह्यांचे अनेकवचन झाले तर उपांत्य ऊकार ऱ्हस्व होतात. जसे—कारकुनास, करमणुकी, वागणुका, वारूळांत, जाचणुकीची इत्यादि.

८. करून, देऊन, पाहून, नेऊन, जाऊन, घेऊन, लिहून, धाडून, आणून, करवून, नेसवून इत्यादि पूर्वकालवाचक धातुसाधित अव्ययांतील उपांत्य ऊकार दीर्घ लिहावे.

(अ) जेव्हां प्रयोज्याचीं पूर्वकालवाचक धातुसाधितअव्यय असेल तेव्हां ' वून ' असे लिहावे जसे:—

करवून, लिहवून, नेसवून, घेववून, मारवून, धरवून, ठर-
वून इत्यादि.

९. कारागीर, फिकीर, फकीर, बक्षीस, बागाईत, वि-
हीर, मंदील, कंडील, खजीना, खंजीर, गालीचा, पुराणी-
क, वाकनीस, फडणवीस, खोगीर, बारगीर, इ० शब्दांस
विभक्तिप्रत्यय लागल्याने उपांत्य ईकार ऱ्हस्व होतात.
जसे:-कारागिरास, फकिराचा, मंदिलाला, कांदिलांत, ख-
जिन्यांत इत्यादि.

(अ) धातूस भविष्यकाळीं ईल आणि ईन हे
प्रत्यय लागल्यामुळे त्यांतील उपांत्य ईकार दीर्घ असतात.
जसे:-करील, पाहीन, मारीन, देईल, नेईल, खाईन इ०.

१०. वीक, वीण, पीक, शीज, फीर, लीह, नीज इ०
धातूस आख्यात प्रत्यय लागले तर त्यांतील उपांत्य ई-
कार ऱ्हस्व होतात. जसे:-विकला, विणले, पिकते, शि-
जतो, लिहिते इत्यादि.

(अ) लूट, ऊर, मूर, सूट, कूट, तूट, फूट इ०
धातूस आख्यात प्रत्यय लागल्याने, त्यांतील उपांत्य ऊ-
कार ऱ्हस्व होतात. जसे:-लुटले, उरते, मुरले, सुटलास,
तुटले इत्यादि.

११ ' तूं ' ह्या द्वितीयपुरुषवाचक सर्वनामास विभ-
क्तिप्रत्यय लागल्याने, त्यांतील ऊकार ऱ्हस्व होतो. जसे-
तुला, तुझा, तुज, इत्यादि परंतु द्वितीया, पंचमी, सप्तमी
विभक्तिप्रत्ययाने ऱ्हस्व होत नाही. जसे-तूस, तूहून, तूंत.

१२. दयासिंधु, सुबाहु, कृपाळु, दयाळु, स्नेहाळु,
मायाळु इत्यादि हीं संस्कृत विशेषणें नेहमीं ऱ्हस्वांत
असतात.

(अ) विश्वासू, भौदू, स्वयंभू इत्यादि हीं प्राकृत संस्कृत विशेषणें नेहमीं दीर्घच असतात.

(ब) सुखी, दुःखी, परोपकारी, अडाणी, आळशी, पराक्रमी, प्रतापी, यशस्वी, इत्यादि विशेषणें नेहमीं दीर्घ ईकारांत असतात.

(क) दयाब्धि, सुबुद्धि, कुबुद्धि, सुमति, इत्यादि संस्कृत विशेषणें नेहमीं ङ्ह्रस्व इकारांतच लिहावीं.

१३. मत् आणि वत् हे युक्तार्थी प्रत्यय संस्कृत शब्दांस लागतात, व मराठींत त्यांबद्दल मान् आणि वान् अशीं रूपें होतात, सबब तद्युक्त शब्द व्यंजनांत लिहावे. जैसे—श्रीमान्, बुद्धिवान्, कीर्तिमान्, नीतिमान् इत्यादि.

(अ) किंचित्, कदाचित्, क्वचित्, अकस्मात्, दैववशात्, असमंतात्, साक्षात्, पश्चात्, जगत्, सहत्, इ० शब्द व्यंजनांत लिहावे.

प्रकरण ३ रें.

परभाषेंतील शब्दांविषयीं.

इंग्लिश लोक राहतात, ते इंग्लंड; ब्रम्ही राहतात, तो ब्रम्हदेश; बंगाली राहतात, तो बंगाल; हिंदु राहतात, तो हिंदुस्थान; अर्थात् मराठे राहतात, तो महाराष्ट्र; आणि त्यांची जी भाषा, ती मराठी; मराठी भाषा ही बहुतांशी संस्कृतची अपभ्रष्ट आहे; परंतु निरनिराळ्या देशांतील लोकांशीं विशेष संघट्टन झाल्यामुळे, जशा त्यांच्यांतील कांहीं कांहीं चालीरीति हिंदूंच्या चालीरीतींत मिसळल्या आहेत, त्याप्रमाणेंच निरनिराळ्या भाषांतील पुष्कळ शब्द,

मराठी भाषेत मिसळले आहेत. ह्यामुळे सांप्रत मराठी
भाषा ही फारशी, अरबी, पोर्तुगीज, इंग्लिश इ० अनेक
भाषांचे संमेलन बनले आहे. तेव्हां अशा संमेलनास
बंधी नियम सांगण्याचा प्रयत्न करणे, असंभाव्य आहे.
तथापि फक्त त्यांचो दिशा दाखविण्याचा प्रयत्न केला आहे.

हल्ली बहुतेक ग्रंथांत फारशी, अरबी, इंग्लिश इ० प.
रभाषेतील शब्द मूळच्या रूपांत बदल करून उपयो-
गांत आणिलेले आढळते; परंतु हे अप्रशस्त होय; का-
रण कांहीं कारणाने परकीय शब्द मराठीत येऊन चुकले
खरे, मग जसे असतील तसे न वापरतां छिन्नाच्छिन्न
करणे बरोबर नाहीं. पाहिजे असल्यास त्यांचा प्रतिकार
करण्यास म्हणजे अगदींच उपयोग न करण्यास झटावे.

फारशी—दुश्मान, गुलहौशी, दर्वेशी इ०.

अरबी—शोक, मुस्कील, मुत्सद्दी, तकरार इ०.

पोर्तुगीज—पपनस, चावी इ०.

इंग्लिश—गव्हर्नमेंट, डिपो, इन्स्ट्रक्शन, ऑफिस इ०.

वरील सर्व शब्द त्या त्या भाषेत शुद्ध व सार्थक आ-
हेत, परंतु दुश्मान, दरवेशी, शोक, मुस्कील, मुत्सद्दी, त-
क्रार, पोपणस, दिपो, इंग्लंड, गव्हर्नमेंट, हे निरर्थक व
अशुद्ध आहेत.

सत्रब त्या त्या भाषेतील शुद्ध रूपे लिहिण्यांत व बी-
लण्यांत वापरणे बरे, आणि अगदींच होतां होईल तीं
पर्यंत न वापरण्याचा प्रयत्न करणे, सर्वोत्कृष्टच.

मराठीत ज्या परभाषेतील शब्दांचा पदोपदी उपयोग
करावा लागतो, त्यांची त्या भाषेतील शुद्धरूपे खात्री
दिली आहेत.

इंग्लिश.

गव्हर्नमेंट, डिक्शरी, बूक, टेबल, टाईम, टाईमपीस, वॉच, हिस्टरी, स्टेशन, स्टेशनरी, मार्केट, कॉलेज, स्कूल, कॉफी, कॉपी, कोट, बेस्टकोट, थिएटर, जैकेट, फॉर्म, अॅडमिट, जंकशन, फ्रेंच, युरोपिअन्स, कांटन, हूटफॉर्म, टिकेट, क्लॉथ, मशिन, प्रेस, जेल, कोर्ट, जज्ज, बार, रोड, स्ट्रीट, लेटर, मॅडम, मास्टर, हॉल, लेक्चर, लाईट, पोस्ट, पार्सल, लगेच, चार्ज, कलेक्टर, सुपरिंटेंडेंट, वॅरिस्टर, डेप्युटी, मॅट्रिक्युलेशन, कॅडिडेट, अवर, स-व्हॅट, असिस्टेंट, रूम, क्लार्क, डेट, साईन, व्हैल्युपेएब्ल, सिगनलर, पोर्टर, गार्डन्, ऑफिस, ट्रेन, एक्झामिनेशन, हॉटेल, टेलिग्राफ, वेटिंगरूम, टाईमकीपर, इन्स्पेक्टर, स्लेट, पेनसिल, कॅटलॉग, रूल, अॅबस्ट्रैक्ट, स्कॉलरशिप, अॅक्ट, सोसाइटी, ब्रॅच, हायस्कूल, विल्डिग, मॉनिंग, चे-अरमन, म्युनिसिपॅलिटी, प्रेसिडेंट, लायब्ररी, हॉस्पिटल, कमिशनर, डिस्पेन्सरी, जन्टलमन, नॅशनलकॉंग्रेस, मी-टिंग, ग्रीडर, परमिशन, परामिट, सेल्लिंग, अलॉन्स, फेलो, ग्रॅज्युएट, डिग्री, लीस्ट, कॅश, फर्स्ट, प्राइस, प्रोग्रॅम, प्रो-ग्रेम, न्यूजपेपर, मिशनरी, मिस्टर, इंडिया, इंग्लंड, फ्रान्स, एशिया, युरप, सेंटरल, डिविजन, फॉरेस्ट, सर्व्हे, रेविह-न्यु, डिपार्टमेंट, कंपार्टमेंट, एंजिन, मनिऑर्डर, सेविहग-बैंक, डिपॉझिट, नोर्टास, मार्क, बॉड, प्रिन्सिपल, कार्पोरे-शन, रेग्युलर, इरेग्युलर, एडिआ, ओपिनिअन, कॉन्स्टे-बल, ट्रॅव्हल, जज्जमेंट, क्लश्चन, अॅनसर, कंपनी, एजन्ट, टेंडर, बुइक, वीक, इपर, मंथ, डे, डेली, पैसेंजर, एक्झर-साईज, लेसन, विहकटोरआ, क्रीन, फिगर, ड्रॉइंग, वॉच-

मेकर, ब्रुकसेलर, बोर्डिंगहाऊस, डिपार्चर, स्टार्ट, ग्राउंड, राउंडगार्ड, व्हिलेजपोस्ट, वॉटर, मिल्क, इ०.

फारशी.

अथवा, अंगूर, अजमास, अमदानी, अयाळ, अरास (अराष), अलबत, अस्तनी, अस्मानी, आबादानी, आबादी, आवाज, उमेद, उमेदवार, उस्तवारी, कंगोग, कमजास्त-स्ती, कमर, कमाण-न, कलमी, कशिदा, कार-कीर्द, किफायत, किमया, कीर्द, कुमक, कुस्ती, खजीना, खंजार, खडीताजीम, खबरदार, खरीप-फ, खरीद, खर्च, खानेसुमारी, खिजमत-खिदमत, खिसा, खिसामिस, खिरापत, खुद, खुनी, खुबसुरत, खुबी, खुसक, खुर्दा, खुशी, खुशाल, खुशकी, खून, खूब, खैचर, खैरात, खोगीर, गर्दी, गाफल-फील, गालीचा, गिलावा, गिल्ला, गुजराण, गुन्हा, गुलाम, गुमास्ता, गुन्हेगारी-र, गुलकंद, गुलछबू-शबू, गुलजार, गुलबास, गुलहौशी, गुलाब, गूल, ग्वाही, छविना, जंजीरा, जनानी, जमीन, जबाबी, जादू, जाहा-गीर, जाहाज, जिनगी, जिन्नसवार, जीन, जुजबी, जुलान, जेरबंद, झूलूप, तक्ता, तक्या, तक्तपौशी, तंग, तमाशा, तयार, तराजू, तलाश, तहांहयात, ताकीद-त, तागाईत, तालीमखाना, तालेवार, तावदान, तिरंदाज, तीर, दरमाहां, दर्बार, दर्या, दर्दी, दरोबस्त, दरोगा, दर्वाजा, दर्वेशी, दस्तऐवज, दहशत, दाई, दारू, दिरंग, दिल, दिलगीर, दिवाणखाना, दुकान, दुर्बीण-न, दुरुस्त, दुशमन, नजी-क ख, नजराणा, नाजूक, नालस्ती (फिर्दा), नांवि-शी, निगा, निमक, निरख, निशाण, नेचा, पन्हा, परग-

णा, परागंदा, पलिता, पूल, पैलू, प्यादेमात, प्यादा, फ-
 रोक्त, फरसबंदी, बागबगीचा, बर्फ, बागाईत, बहाणा,
 बहादर दूर, बराबर-बराबरी, बरतरफ, बदसूर, बदलामी,
 बंदिस्त, बंदिखाना, बंदोबस्त, बदनकशा, बदफैल, बा-
 दशाह, बाबत-द, बारगार, बारदान, बिचवा, बिचारा,
 बितपशील, बिलोर, बेअदबी, बेडमान, बुरूज, बुदूख,
 बुणगें, बेजार, बेदावा, बेपरवा, बेफाम, बेबंद, बेमुरवत,
 बेशखासा, बंशमी, बेशिस्त, बेशरम, बेवकूब, बेवारसा,
 बेसुमार, बेहद, बेहद, बेहोश, मखलाशी-सी, मजा, मजूरी,
 मर्दानी, मर्दुमी, मादी, मालमरत, मिना, मुडदा, मुजरत-
 द, मुडदार, मुनसफ, मुफत, मेजवानी, मैदान, मोहर,
 यार, हुकूमनामा, हुशार, हरदूहर्जारी, जाहीरजामीन, हं-
 गाम, हप्तंबंदी, हमरस्ता, हरामजादा, सुस्ती, सुमार, सकी-
 र, सर्द, सर्दी, सर्पोस, सरासरी, सरंजाम, सफेत, शिरस्ता,
 शिरपैच, रोजगार, रौख, रोगण, इत्यादि.

अरबी.

अकल, अखत्यार, अदबशीर, अहल, अनामत, अ-
 फवा, अंबारी, अंमल, अर्जी, अलाहिदा, अवल, अवलिया,
 इजत, इतबार, इतराजी, इनसाफ, इनाम, इभ्रत, इमला,
 इशारत, इलाखा, इरसाल, इमान, इमारत, इरादा, इष्क,
 इसम, इस्तकबीक-तागाईत, उमदा, उमर, उमराव, उद,
 ऊर्फ, ऐशआराम, ऐवर्जी, ऐवज, ऐन, कज्जा, कत्तल,
 कबुलायत, कबूल, कवाईत, काईम, काईल (कढई),
 कानू, काफर, काफला, कार्बीज, कितान, किताब, किम-
 त, किला, कुमाईत, कुरापत, कुवत, कैद, कैफ, खवीस,

खासगत, खिस्त, खिलात, खुमारी (खुबी), खुरशी, खुलासा, खेरीज, गरक, गरीब, गलीम, गांशा, जरूर, जामीन, हौद, हौस, होष, हुरमत, हुदा, हुजूर, हुजत, हु-
 क्का, हुकूम, हुकमत, हिशोब, हिस्सा, हिलाल, हशील, हव्यास, हवाला, हवलदील, हल्लीं, हलाकी-खी, हल-लक, हमी, हजीर, हजामत, हकीकत, हकीम, सुख्वात, सुरत, सुभा, सुकाण, सामील, साफी, सादिलवार, सलूक-ख, सबुरी, सफाई, सफर, शौक, शेरा, शिलक, शिक्का, शा-
 हीर, शाबूत-द, शर्यत, वसूल, वकील, वकूब, रजु, रजु-
 वात, रिकीबी, राजीनामा, राजी, रद्द, रदबदली, रत्तल, रतीब, रकम, मौलवी, मौज, मोहीम, मोबदला, मोताद, मोकासा, मुशाहिरा, मुशाफर, मुश-सकील, मुलाखत, मु-
 लाजा, मुरबत, मुराद, मुनीम, मुभा, मुबलक, मुद्दाम, मु-
 दत, मुतसदी, मर्जी, मुखत्यार, मुका-क्काम, मुकाबला, मन-
 सुबा, मालमत्ता, मालीम, मारफत, माफक, मामलत, माय-
 ना, मामला, मार्जा, महाल, महामूर, महसूल, महशूर, म-
 सलत, मशीर, मशार, फारखत, फायदा, जिंठाईत, बुरखा, बिंतीम, बरकत, बखा, बकाल, फौज, फैसल, फैसला, फुरसत-द, फुरसूत, फिदा, फिकीर, फिकर, फायदा, फा-
 जील, फर्द, फरस, फरक, फना-फन्ना, फजिती, फक्त, फकीरफुकरा, फकीर, निसबत, निका, नहर, नफा, नगारा, नजरनजराणा, नगद, नक्त, नकाशा, नकशी, नकशा, नकल-कल, धास्त, दौत, दौलत, दिमाख, दिम्मत, दिक्क, दिक्कत, दावा, दफूतर, दबदबा, तैनात, तोख, तुफान, तुरा, तुती, ताशा, तालुका, तारीख, तारीफ, तालीम, ता-
 फा, ताजीम, ताईत, ताकत-द, तसदी, तस्दी, तसबीर,

तक्षीर, तहशील-सील, तलफ, तलब, तर्तुद, तन्हा, तरफ, तरजुमा, तबेला, तमाम, तबियत, तबला, तपास, तपासणी, तफावन, तपशील-सील, तणाव, तणावा, तक्शीम-सीम, तगाई, तगादा, तजेला, तजवीज, तकूब, तकवा, तकलुकी, तकलादी, तकरार, इत्यादि.

प्रकरण ४ थें.

विरामचिन्हांविषयी.

मराठी गद्यात्मक ग्रंथांत हल्लीं जीं विरामचिन्हे आढळतात, तीं इंग्लिश भाषेतून मराठींत आलीं आहेत; मूळचीं मराठींत चिन्हे नाहींत, कवितेंत मात्र चरण संपला; हे सूचित करण्याकरितां '॥' अशी खूण करितात.

इंग्रजी ग्रंथांत कोलन (:) म्हणून एक चिन्ह कधीं कधीं दृष्टीस पडतें. तें विसर्गाप्रमाणें असल्यामुळे, मराठींत प्रायः योजित नाहींत. इंग्लिशमध्ये देखील त्या ऐवजीं अर्धविरामच योजितात.

आपण जें बोलतो किंवा वाचतो त्याचा अर्थ ऐकणारास चांगला समजावा, म्हणून आपणास बोलतांना किंवा लिहितांना अनेक स्थळीं अधिक उणें यांबाबें लागतें. चांगला वक्ता बोलतांना, लिहिलेल्या वाक्याचे जसे तुकडे पाडील, तसे वाक्यांचे तुकडे पाडणें, हा विरामचिन्हांचा मुख्य उद्देश आहे.

विरामचिन्हे योग्यस्थळीं दिल्यानें वाक्यार्थ स्पष्ट होतो, परंतु तींच अयोग्यस्थळीं दिल्यानें फार घोंटाळा होतो. बसेः—मी चोरी करणार, नाहीं केल्यास शिक्षा करावी.

शब्द तोडणें, विरामचिन्हें करणें, इ. बाळबोध लिहितांनाच करावीं, मोडी लिहितांना करूं नये, असें कितीएकांचें मत आहे. परंतु दोन्ही लिपींत हीं दोन्ही कृत्ये करणें फार हितावह व उपयुक्त आहे.

स्वल्पविराम—हे चिन्ह योजण्याचे मुख्य उपयोग तीन आहेत, अभेद असलेले शब्द जोडणें, भेद असलेले शब्द न जोडणें, लवकर वाचल्यानें ज्यांची शक्ति कमी किंवा नाहींशी होईल तें ठळक दिसून येणें इ०.

जेव्हां मुख्य वाक्यांत गौण वाक्य येऊन, पहिल्यांतील पदांचा अन्वय दूर होतो, तेव्हां दुसऱ्याच्या (गौणाच्या) आरंभी व शेवटीं बहुधा स्वल्पविराम द्यावा. जैसे:—कृष्णा, आपले दप्तर घेऊन, शाळेंत गेला. त्यानें, घरीं येऊन, पत्र लिहिलें.

येथें रामा ह्या प्रथमांत नामाचा संबंध घेऊन ह्याशीं, आणि त्यानें ह्या तृतीयांत नामाचा येऊन ह्याशीं नाहीं, म्हणून त्याच्यामध्ये स्वल्पविराम आला आहे.

(अ) गोविंदा पैसे घेऊन (घेतो आणि) बाजारांत जातो, येथें, स्वल्पविरामाची आवश्यकता नाहीं, आणि दिल्यास घेऊन व बाजारांत ह्यांच्यामध्ये द्यावा.

जेव्हां एकाच वर्गातील कितीएक शब्द, उभयान्वयीअव्यय न येतां, येतात; तेव्हां त्यांच्यामध्ये स्वल्पविराम येतो. आणि दोहोंहून अधिक शब्दांपैकीं शेवटच्यापूर्वीं उभयान्वयी अव्यय येतें, तेव्हां ह्या उभयान्वयी अव्ययापूर्वीं आणि दुसऱ्या शब्दाच्यामध्ये स्वल्पविराम येतो. जैसे:—मी, तो, आणि तूं जाऊं. हा मनुष्य

साधा, प्रामाणिक, आणि मेहनती आहे. मी बसत नाहीं, जातो. रामा मर्शी, तूंशीं सारखाच वागतो.

जेव्हां दोन शब्द उभयान्वयी अव्ययानें युक्त असतात, तेव्हां स्वल्पविरामाची जरूर नाहीं; परंतु जेव्हां जोडलेले भाग लांब असतात, तेव्हां स्वल्पविराम दिव्यास चिंता नाहीं. जसें—तो निर्लज्ज आणि कोडगा आहे. मी बाहेरचें काम करितों, किंवा घरीं राहतों.

संबोधनीनाम स्वल्पविरामानें वेगळें करावें. जसें—मुलांनो, आपलें काम करा. काल कोठें गेला होतास, रे रामा! संक्षिप्त वाक्यें स्वल्पविरामानें वेगळीं करावीं. जसें:—तो काम करित असतां, मी घरांत गेलों. पाऊस पडून, धान्य कुजलें.

गौण वाक्यें स्वल्पविरामानें मुख्य वाक्यांपासून वेगळीं करितात. जसें:—

मला हें माहित नाहीं, असें तो म्हणाला.
तो म्हणाला कीं, मला हें माहित नाहीं.
ज्यांनें हें सांगितलें, तो कोठें आहे ?

जर तूं आला असतास, तर मीही आलों असतो.

अर्धविराम—दोन्ही मुख्य वाक्यें कोणी अर्धविरामानें वेगळीं करितात, आणि कोणी स्वल्पविरामानें करितात. परंतु जेव्हां वाक्यें मोठीं असून, त्यांत एक-दोन स्वल्पविराम येतात, तेव्हां त्यांच्यामध्ये अर्धविराम योजावें हें बरें. जसें:—तूं मजकडे आलास, परंतु पैसे अजून माझे हातीं आले नाहीत. तूं बडे लोकांपासून, आणि मागील यजमानापासून आपले वर्तणुकीचा दा-

खला वेऊन, वेळींच कचेरींत गेलास; म्हणून एवढी चाकरी मिळाली.

परस्पर स्वतंत्र असणारीं गौण वाक्ये एका ठिकाणीं आल्यास त्या प्रत्येकापुढें अर्धविराम द्यावें. जसें:—शुष्क गवत पाण्यावर तरत असतें; पण मौल्यवान् मोर्ती तळाशींच बसतात.

वाक्याचे कांहीं भाग असून प्रत्येक भागांत निरानिराळे विधान असतें, व प्रत्येक भागाचा एकाच गौण-वाक्याशी संबंध असतो तेव्हां प्रत्येक भागाच्यामध्ये अर्धविराम द्यावें. जसें—तत्ववेद्यांचें असें मत आहे कीं, नैसर्गिक किंवा सतत चालू असून, ज्ञानाची वृद्धि नेहमीं चाललीच आहे; व आपल्या मागून ज्या युक्त्या काढणार आहेत; त्यांची आपणास कल्पना देखील करितां येणार नाहीं.

अपूर्णविराम—एखाद्या वाक्याचे दोन भाग असून त्यांपैकीं एकांत पूर्ण अर्थ असून, दुसऱ्यांत कांहीं जास्त विस्तार असतो; व तो पहिल्यावर अवलंबून असतो, तेव्हां त्या प्रत्येकांत अपूर्णविराम करावें. जसें—विचार करण्याच्या संवयीचा अभ्यास करावा. कारण ह्यापेक्षां जास्त महत्वाचा दुसरी गोष्ट नाहीं.

पूर्णविराम—प्रत्येक वाक्याचे शेवटीं पूर्णविराम द्यावें; परंतु जेव्हां त्यापुढील वाक्य त्याशीं अर्थानें अगदीं निकट असतें; तेव्हां त्याच्या शेवटीं अर्धविराम आणि पुढील वाक्याचे शेवटीं पूर्णविराम द्यावें.

सदहू चिन्हांखेरीज, दुसरी कितीएक चिन्हे ग्रंथांत आढळतात. तीं हीं:—

ज्या वाक्याने प्रश्न होतो त्याचे शेवटीं प्रश्नचिन्ह (?) देतात. जसे:—तू कोण आहेस ? मजबरोबर कोण येईल ?

? चिन्ह Q ह्या वर्णाचा संक्षेप आहे. इंग्रजीत प्रश्नाला कश्चन question म्हणतात, आणि त्याचा प्रथम वर्ण q हा आहे.

हर्ष, आनंद, भीति, इत्यादि मनोविकार दाखविणाऱ्या शब्दांपुढे, किंवा शब्दसमुदायापुढे उद्गार चिन्ह (!) देतात. जसे:—बाबा ! मजजवळ बैस. तुम्ही इतके ह्या खोलीत राहतां !

अर्थ स्पष्ट होण्याकरितां, किंवा विशेष माहिती होण्याकरितां, वाक्यांत जे शब्द किंवा वाक्य येतें, आणि जे शब्द किंवा वाक्य गाळले असतांही, वाक्याच्या अर्थपूर्ण असतो, ते शब्द किंवा तें वाक्य () कोंसांत लिहावे. जसे:—

रात्र (तेव्हां ऐन उन्हाळा होता) निरभ्र आणि शांत होती. (असा चमत्कार, मी म्हटले,) तुम्ही आजपर्यंत पाहिला नसेल.

दुसऱ्या ग्रंथांतून घेतलेले वाक्य, आणि कधी कधी उदाहरणादाखल घेतलेले वाक्य किंवा शब्द, ' ' ह्या किंवा " " ह्या चिन्हांने दाखवितात.

ह्यांखेरीज काकपद, फुली, इत्यादि कितीएक चिन्हे ग्रंथांत आढळतात, पण तीं क्वचित् येणारीं असून, सहज समजण्यासारखी आहेत.